

dr. Kazuska Melinda¹

Jogegyenlőség a házasságon kívül született gyermek esetében

1. Bevezető

A házasságon kívül született gyermek jogállását illetően az első fontos gondolat, amit le kell szögeznünk az, hogy hatályos jogunk nem tesz különbséget azon gyermekek között, akik házasságban vagy azon kívül születtek. Jogállását tekintve minden gyermek egyenlő jogokkal rendelkezik. Mindezt nemcsak az Alkotmány 70/A. §-a, hanem számos nemzetközi szerződés is garantálja.

A jogegyenlőség biztosítása napjainkban az alkotmányos demokrácia nélkülözhetetlen követelménye, amelynek lényegét az Alkotmánybíróság a következőképpen fogalmazta meg. „A jogegyenlőség lényege, hogy az állam, mint közhatalom, mint jogalkotó köteles egyenlő elbánást biztosítani a területén tartózkodó minden más személy számára. Ebben az összefüggésben nem tehet különbséget közöttük faj, szín, nem, nyelv, vallás, politikai vagy más vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, vagyoni, születési vagy egyéb helyzet szerint.”²

Jelen tanulmányban a házasságon kívül született gyermekek jogállása, jogegyenlősége fejlődésének bemutatására szeretnék vállalkozni, elsősorban a magyarországi jogfejlődésre helyezve a hangsúlyt. Ezzel kapcsolatban előrebocsátható, hogy a házasságon kívül született gyermek hátrányos megkülönböztetésének felszámolása – jogegyenlőségének biztosítása – iránti törekvések csak a XX. század elején kezdődtek meg. E tekintetben Magyarországon kézzelfogható eredményt csak az 1946. évi jogalkotás hozott, de ez is csak annyiban, hogy a törvénytelen gyermeket megpróbálta olyan helyzetbe hozni, mint a házasságban születetteket, de valójában még különálló jogi kategóriaként kezelte. Teljes családi jogállásukat pedig csak az 1952. évi IV. törvénnyel érték el.

2. A törvénytelen gyermek jogállásának fejlődése a XX. századig

A bevezető gondolatok között említettem, hogy elsősorban a magyarországi fejlődés bemutatására törekszem, de mindezt nem tehetem meg anélkül, hogy ne szólnék pár szót arról, hogy a római jog hogyan kezelte ezeket a gyermekeket.

A római családjognak központi intézménye volt a házasság, a *matrimonium*. Így teljesen egyértelmű volt a házasságon kívül született gyermekek hátrányos megkülönböztetése, akik csak anyjukkal álltak rokoni kapcsolatban és sem tartási igényük, sem öröklési joguk nem volt apjukkal szemben, sőt nem álltak az apa hatalma alatt sem. A császárkortól kezdve, – amikor elismerték a *concubinatus* (ágyasság) intézményét – valamelyest javult azon gyermekek helyzete, akik ilyen kapcsolatból származtak. Ezek a gyermekek apjukkal szemben már igényt támaszthattak bizonyos mértékű tartásra, és a *iusti nianusi* jog szerint apjuk után 1/6-od részt örökölhettek.³ Lehetőség volt továbbá a *concubinatus*-ból született gyermek törvényesítésére is, mely például a szülők utólagos házasságkötésével vagy a császár kegyelmi aktusával történhetett. Létezett ugyanakkor a házasságon kívül született gyermek egy másik, hátrányosabb csoportja is. Ezek voltak a futó nemi kapcsolatból születettek, akiknek semmilyen kapcsolatot nem biztosított a jog az apával szemben. Ugyanilyen megítélés alá esett a vérfertőzésből vagy a házasságtörésből származó gyermek is.⁴

Lényegében a római jogi szabályokat vette át és vitte tovább a kánonjog is, amelynek magyarázata abban keresendő, hogy a családi viszonyokat elsősorban az erkölcs szférájába tartozónak tekintették. Ezzel magyarázható az, hogy hazánkban a XIX. század közepéig alig találunk állami rendelkezéseket ebben a tárgy körben. Az állam ugyanis elsősorban a vagyoni kapcsolatok tekintetében tartotta fenn szabályozási jogkörét. Ez a tendencia érvényesült a családjog területén is, ahol például a gyermek jogállásához fűződő jelentős vagyoni érdek miatt került szabályozásra az öröklési jog. Ezt követően, pedig folyamatosan terjesztette ki az állam a hatalmát az egyéb

¹ ME-ÁJK, Alkotmányjogi Tanszék, II. évfolyamos, nappali tagozatos doktorandusz-hallgató.

² 61/1992. (XI. 20.) Alkotmánybírósági határozat, ABH, 1992, 281-282.

³ FÖLDI András – HAMZA Gábor: *A római jog története és intézményei*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996. 253. o.

⁴ KERTÉSZ Antal: *A házasságon kívül született gyermek jogi helyzete, tekintettel a polgári törvénykönyv tervezetére*. Budapest, 1913. 10. o.

családi életviszonyokra.⁵ Ennek a folyamatnak a következtében került ki az egyházi bíróságok hatásköréből a házasságon kívüli születés kérdésében való döntés az 1868. évi LIV. törvénycikkkel. Azonban a törvénytelen gyermek jogállásában ez sem eredményezett pozitív változást, mivel a bíróságok továbbra is a kánonjog és a kialakult szokásjog rendelkezéseit alkalmazták, amely például kizárta a házasságon kívül született gyermeket az öröklés jogából mind az apa, mind az anya után. Ez lényegében egyet jelentett azzal, hogy az ilyen gyermek sem az apa, sem az anya családjának nem képezte részét. Mindemellett kizárták őket a közhivatalok viseléséből, a céhekből, a papi rendekből és az egyházi méltóságokból, így korlátozva a foglalkozás szabad megválasztásának jogát.

Kit is tekintettek törvénytelen gyermeknek a XIX. században? „Törvénytelen gyermekek azok, kik törvényes, vagy ilyennek vélt házasságon kívül születtek. De lehet a törvényes házasságból gyermek törvénytelen akkor, ha a születés a törvényes időnél előbb, vagy később, vagy a törvényes idő alatt történt ugyan, de anélkül, hogy a teherbejítés a férjtől származott volna.”⁶

A „törvénytelen ágyból” született gyermek irányába a szülőket csak tartási és nevelési kötelezettség terhelte, amelyben vita esetén az 1877. évi XX. törvénycikk alapján bírósághoz lehetett fordulni. Ez volt az a jogszabály, amellyel elismerték a házasságon kívül született gyermek anyához való tartozását, mivel a 39. § kimondta, hogy a törvénytelen gyermek gyámsága a nagykorú anyát illeti meg. A házasságon kívül született gyermek jogi értelemben tehát csak az anyával állt kapcsolatban. Ezt mutatják a fent említetten túl a következő jogszabályi rendelkezések is:

- Az 1879. évi L. törvénycikk értelmében a törvénytelen gyermek az anya magyar állampolgárságát követte.
- A vallás tekintetében is hasonló szabályok vonatkoztak rájuk. Az 1894. évi XXXII. törvénycikk 5. §-a rendezte ezt a kérdést, amikor kimondta, hogy „a törvénytelen gyermek az anyja vallását követi, amennyiben ez a vallás a bevettek vagy a törvényesen elismertek közé tartozik”.
- A házasságon kívül született gyermek csak az anya vezetéknevét viselhette, ezt kellett a születési anyakönyvbe bejegyezni, kivéve, ha a gyermeket a természetes apa elismerte, törvényesítették vagy örökbefogadták.⁷

Érdemes kiemelni három jogintézményt, amely a házasságon kívül született gyermek helyzetét igyekezett javítani. Ezek a törvényesítés, az apa által történő elismerés, valamint az örökbefogadás. Közös jellemzőjük, hogy elsősorban az apa elhatározásától, önkényétől tették függővé a gyermek családi jogállásának rendezését.

A törvényesítés kétféleképpen történhetett: vagy a szülők közötti utólagos házasságkötéssel vagy az uralkodó kegyelme alapján.⁸ (Ezek a kánonjog hatására kerültek be a szokásjogunkba.) Az utólagos házasságkötés esetén szükség volt annak bizonyítására, hogy az anya valóban a vérszerinti apával kívánt házasságra lépni. Könnyítés volt e tekintetben, hogy elegendőnek tartották a férj elismerő nyilatkozatát. Azonban nem lehetett minden törvénytelen gyermeket utólagos házasságkötéssel törvényesíteni. Kizárták a törvényesítés hatálya alól a házasságtörésből származó és az olyan gyermeket, akiknek „szülői közt a nemzékora a vérrokonság vagy az egyenes ágbeli sógorság felmentés alá nem eső bontó akadályá forgott fent”.⁹ További jellemzőjeként emelhetjük ki, hogy hiába „visszahatott” a gyermek születésének idejére, a törvényes gyermek elsőszülöttségi és más előjogait nem érintették.¹⁰ Az államfői kegyelemmel történő törvényesítésre is hasonló szabályok vonatkoztak, így nem lehetett kegyelemmel sem törvényesíteni a vérfertőzésből és a házasságtörésből származó gyermeket.

Az elismerés az apaság peren kívüli beismerését jelentette, amelynek alapján könnyebb volt az apát a gyermek tartására kötelezni. Azonban ez csak akkor volt bejegyezhető a gyermek anyakönyvébe, ha az apa személyesen az anyakönyv-vezető előtt tette vagy az elismerést korábban közokiratba foglalták.¹¹

A harmadik lehetőség a gyermek jogállásának a rendezésére – egyes szerzők szerint – az örökbefogadás intézménye volt. Azonban sok esetben ez sem oldotta meg a problémát, hiszen az örökbefogadást is szigorú feltételekhez kötötték.

2.1. A bíróság jogfejlesztő gyakorlata a házasságon kívül született gyermekek jogállása tekintetében

A házasságon kívül született gyermekre vonatkozóan 1946-ig szinte csak szórványos rendelkezéseket találhatunk, amelyek nem nyújtottak kielégítő szabályozást. Így ezeken a területeken a bíróságok próbálták meg valamilyen konzekvens gyakorlatot kialakítani. Ilyen terület volt a törvénytelen gyermek öröklési joga, amelyet kezdetben

5 PETRIK Ferenc: *Az anyai hatalomtól a szülő nevelési jogáig*. In: Lukács Tibor (szerk.): *A gyermekek jogai a Magyar Népköztársaságban*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1979. 17. o.

6 HERCZEGH Mihály: *Családi és öröklési jog*. Budapest, 1874. 69. o.

7 ld. 1894. évi XXXIII. törvénycikk; 1904. évi XXXVI. törvénycikk

8 MÁRKUS Dezső: *A házasságon kívül született gyermek joga*. Budapest, 1898. 23. o.

9 PAP Tibor: *A házasságon kívüli leszármazásra vonatkozó jogalkotás fejlődése*. In: *Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata*, Budapest, 1965. 5. o.

10 WENZEL Gusztáv: *A magyar és az erdélyi magánjog rendszere*. 2. kötet. Buda, 1864. 214. o.

11 1894. évi XXXIII. törvény 41. §

sem az apa, sem az anya után nem biztosítottak. Így fordulhatott elő például olyan eset, amikor az anya halálát követően az egyetlen, de törvénytelen gyermeke 13 éven át folyamatosan és háborítatlanul használta családjával a szülői házat abban a hiszemben, hogy az őt illeti meg. Azonban, amikor elhalálozott és a 3 törvényes kiskorú örökös és az özvegy megindította a hagyatéki eljárást, kiderült, hogy mivel apjuk törvénytelen gyermek volt, így az nem örökölhette anyja után az ingatlant, így nekik sincs mit örökölniük.¹² Ezen a helyzeten igyekezett valamelyest változtatni az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok 1861-ben, amely lehetővé tette a törvénytelen gyermek öröklését az anya után törvényes gyermek hiányában. Újabb előrelépés e téren csak 1906-ban következett be, amikor a Kúria kimondta, hogy a törvénytelen gyermeket anyja után, a törvényes gyermek mellett is megilleti az öröklés joga. Emellett az a döntő érv szólt, hogy az anya öröklési joga már korábban is teljesen elismert volt a gyermek után, így a viszonyosság megkívánta ennek biztosítását. Azonban az anya rokonai utáni öröklés lehetősége 1915 előtt teljesen kizárt volt. Ekkor mondta ki a Kúria, hogyha az anya törvénytelen gyermeket hátrahagyva hal meg, akkor ez a gyermek a képviselő elvét követve örököl az anya rokonai után.¹³ Ekkor nyert tehát teljes elismerést a házasságon kívül született gyermeknek az anya rokonaival való teljes érvényű kapcsolata. Az apa családjával való kapcsolat elismerése azonban 1946-ig nem történt meg.

A házasságon kívül született gyermeknek apjával szemben egyetlen követelése lehetett, még hozzá a tartási kötelezettség. Általános bírói gyakorlatként érvényesült, hogy elsősorban az apát kötelezték a gyermek tartására és csak mellette az anyát, feltéve ha az apa nem hivatkozott az anya feslett életmódjára. A tartás mértéke elsősorban az anya társadalmi állásához igazodott, másodrészt az apa kereseti viszonyaihoz, de utóbbi társadalmi állását egyáltalán nem vették figyelembe, valamint az anya társadalmi állásában bekövetkezett változás nem eredményezhette a tartás összegének módosítását.¹⁴ A törvénytelen gyermek hátrányos megkülönböztetését fedezhetjük fel abban a gyakorlatban is, hogy a tartásra a gyermek viszonylag alacsony korhatárig tarthatott igényt. Ezt általában a keresésképes korhatárhoz viszonyítva határozták meg, így az apa tartási kötelezettsége a gyermek 14-16 éves korában véget ért. Valójában, már 12 éves korától kezdve nem tartásdíjat, hanem csak saját keresetét kiegészítő tartást igényelhetett apjától.¹⁵

3. A házasságon kívül született gyermek a XX. században

3.1. A házasságon kívül született gyermek a magánjogi törvényjavaslatokban

A XIX. század végén jött létre az első állandó bizottság, amelynek célja egy egységes magánjogi törvény kidolgozása volt. A megszületett törvénytervezetek azonban lényeges változást – hatályba lépésük esetén – sem eredményeztek volna a törvénytelen gyermek jogegyenlőségében. A törvénytelen gyermek kategóriájának fenntartását és hátrányos megkülönböztetését a közérdek, a társadalom, a családok, a gyermek és a házastársnak az érdekére hivatkozással tartották fenn.¹⁶ E gondolatnak megfelelően, továbbra is rögzítették, hogy a törvénytelen gyermek csak az anya családjához tartozik. Elismerték, hogy a törvénytelen gyermek az anyával és az anya rokonaival való kapcsolatát tekintve ugyanolyan jogokat élvez, mint a törvényes gyermek.

A javaslatok a fennálló gyakorlatnak megfelelően biztosították a törvényesítés lehetőségét. Ennek az alábbi módjait szabályozták: az utólagos házasságkötést és a királyi kegyelméből történő törvényesítést, valamint az apa elismerését. Az 1914-es tervezetben előrelépés volt, hogy törvényesítő erővel ruházta volna fel a semmis, vagy a megtámadás következtében érvénytelen házasságot is, másrészt nem zárta ki a törvényesítésből a házasságtörésből vagy a vérfertőzésből származó törvénytelen gyermeket sem.¹⁷ A királyi kegyelméből történő törvényesítés lehetőségét arra az esetre biztosították, ha a szülők a törvényben meghatározott valamely ok miatt nem köthettek házasságot. A törvényesítés e típusához szükség volt az apa közokiratba foglalt elismerő nyilatkozatára, a gyermek (14 éven aluli gyermek esetében a gyámhatóság jóváhagyására), a kiskorú gyermek anyjának, valamint az apa feleségének a beleegyezésére.¹⁸ Ez az 1914-es tervezetben annyiban módosult, hogy már nem kívánta meg az anya és a feleség hozzájáruló nyilatkozatát. Ugyanez a tervezet külön kezelte a gyermek elismerését és a törvényesítését. Az elismerés lényegét a következőképpen ragadhatjuk meg: elismeréssel a törvénytelen gyermek

12 OSVÁTH Imre: *Törvénytelen származású szülők gyermekeinek öröklési joga*. Jogtudományi Közlöny, 1877. évi 2. szám. 15-16. o.

13 PAP i.m. 4. o.

14 Uo. 6. o.

15 NIZSALOVSKY Endre: *A család jogi rendjének alapjai*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963. 254. o.

16 *Indokolás a polgári törvénykönyv törvényjavaslatához*. I. kötet. Budapest, 1914. 61. o.

17 Uo. 72. o.

18 KOLOSVÁRY Bálint: *Az anya és a törvénytelen gyermek jogállása a polgári törvénykönyv tervezetében*. In: *Kritikai tanulmányok a polgári törvénykönyv tervezetéről*. Budapest, 1901. 48. o.

jogi értelemben az apa családjának tagjává vált – ezt mutatja az is, hogy az apa nevét viselte –, de nem vált az apa „törvényes ivadékává”.¹⁹ Lényegében az apa és a gyermek között létrejövő szerződésnek kezelték, amely azonban törvényes öröklési jogot keletkeztetett a gyermek részére.

Elismerték az apa tartási kötelezettségét, amely már megelőzte az anya tartási kötelezettségét, de az 1900-ban elkészült javaslat indokolása szerint még inkább kötelmi életjáradék jellegűnek tekintették, mint családjogi természetűnek.²⁰ A tartásra való jogosultság időtartamát növelték: a gyermek 16. életévében határozták meg, kiegészítve azzal, hogy amennyiben a gyermek nem tudja magát eltartani, akkor a teljes korúság eléréséig az apa köteles a tartás további szolgáltatására. A tartás mértékében is változás következett be: figyelembe vették az apa vagyoni viszonyait, valamint a gyermek nevelésével, taníttatásával járó költségeket. Lényeges kedvezményt jelentett a törvénytelen gyermek számára, hogy a tartásra való jogosultsága nem szűnt meg az apa halálával, az hagyatéki tartozásként az apa örökösait terhelte.²¹ A házasságon kívül született gyermek megítélésének javulását mutatta, hogy az 1928-ban elkészült tervezet a törvénytelen gyermek elnevezés helyett már a házasságon kívül született gyermek megjelölést alkalmazta.

3.2 A házasságon kívül született gyermek jogállása 1946 után

Az igazi előrelépés a házasságon kívül született gyermekek jogállásában az 1946. évi XXIX. törvénnyel következett be, amely kimondta, hogy „célja az, hogy az emberi egyenlőség eszméjének szolgálatában a családi jogállás egyenlőségét is a származástól függetlenül az élet minden vonatkozásában minél teljesebben érvényesítse.”²² Kimondta, hogy a törvényes és törvénytelen származás megkülönböztetése megszűnik, ezzel egyidejűleg mégis fenntartotta a házasságon kívül született gyermek külön kategóriáját, és valójában, csak igyekezett a házasságon kívül született gyermeket a házasságból született gyermek jogállásába hozni. A jogszabály pontosan meghatározta, hogy ki minősül házasságon kívül született gyermeknek: az, akinek „az anyja a gyermek születésnapjától visszafelé számított 300 nap alatt házassági kötelékben állott vagy akit jogerős bírói ítélet házasságon kívül születettnek nyilvánított”.²³ Nagy előrelépést jelentett ugyanakkor, hogy elismerésre került a házasságon kívül született gyermek kapcsolata az apával és annak családjával, hiszen a 19. § kimondta, hogy „a házasságon kívül született gyermek mind az anyjának, mind az atyjának, mind pedig ezek rokonainak egyaránt rokona; amennyiben a jelen törvényből más nem következik, a rokonság alapján mind a gyermeket, mind a rokonait élők közt és halál esetére úgy illetik jogok és úgy terhelik kötelezettségek, mintha a gyermek házasságból született volna”.

A házasságon kívül született gyermek jogegyenlőségének biztosítása érdekében a törvény a következő lépéseket tette:

- A 9. §-ban fogalmazta meg ki tekinthető a házasságon kívül született gyermek apjának: „az, aki a gyermeket teljes hatályú elismerő nyilatkozattal a magáénak ismerte, vagy akit a bíróság jogerős ítélettel a gyermek atyjának nyilvánított”.
- Olyan jogintézményeket vezetett be, amelyek még ma is részét képezik jogrendszerünknek. Ilyen például a teljes hatályú apai elismerő nyilatkozat, az apaság bírói megállapítása vagy a képzelt személy apaként történő bejegyzése.
- Az utólagos házasságkötés hatásával kapcsolatban rögzítette, hogyha a férj nem nyilatkozik a házasságkötés előtt arról, hogy a gyermek nem tőle származik, a gyermeket születésének időpontjára visszaható hatállyal úgy kell tekinteni, mintha ebből a házasságból született volna.
- Tilalomként mondja ki, hogy az állami anyakönyvbe nem szabad olyan adatot bejegyezni, amely arra utal, hogy a gyermek házasságban vagy azon kívül született.
- A házasságon kívül született gyermek tartása tekintetében elismerte, hogy ugyanazok a szabályok vonatkoznak rájuk, mint a házasságban született gyermekekre és a tartás mértéke az apa társadalmi állásához, valamint vagyoni és kereseti viszonyaihoz igazodik.
- Érdekes intézményként jelent meg a „tartásra kötelezés az atyaság megállapítása nélkül”.²⁴ Ennek értelmében tette lehetővé a jogszabály olyan személy tartásra kötelezését, aki nem tett teljes hatályú elismerő nyilatkozatot, valamint a bíróság nem állapította meg vele szemben az apaság tényét. A tartásra kötelezés azon az alapon történt, hogy a gyermek anyjával a fogantatás idejében nemileg érintkezett. Ezzel egyidejűleg szabályozta azt is, milyen okokra hivatkozással mentesülhet az apa e kötelezettsége alól.

19 Indokolás a polgári törvénykönyv törvényjavaslatához. I. kötet. Budapest, 1914. 168. o.

20 Indokolás a magyar általános polgári törvénykönyv tervezetéhez. I. kötet. Budapest, 1901, 497. o.

21 Indokolás a polgári törvénykönyv törvényjavaslatához. I. kötet. Budapest, 1914. 165. o.

22 1946. évi XXIX. törvény 1. §

23 1946. évi XXIX. törvény 3. §

24 1946. évi XXIX. törvény 32. §

A házasságon kívül született gyermek jogegyenlősége biztosításának utolsó mozzanata a házasságról, a családról és a gyámságról szóló 1952. évi IV. törvény volt, amely már a házasságon kívül született gyermek kategóriáját sem ismerte. Nagy hangsúlyt fektetett a családi jogállás rendezésére, ugyanis a családi jogállás rendezése ad alapot arra, hogy a gyermek jogilag elismert kötelékben éljen.²⁵ A gyermek családi jogállásának tisztázása, biztosítása érdekében a következő jogintézményeket szabályozza: vélelmezett fogantatási idő, apasági vélelmek (a házasságot tartja az apasági vélelmek alaptényállásának, teljes hatályú apai elismerő nyilatkozat, utólagos házasságkötés, apaság bírói úton történő megállapítása).

4. Záró gondolatok

A házasságon kívül született gyermek, mint jogi kategória 1952-re tűnt el végleg a hazai jogrendszerből. Ekkor került véglegesen deklarálásra, hogy az apaság megállapítását követően a gyermeket az apával szemben ugyanazok a jogok illetik meg, ugyanazt a jogállást élvezi, mint a már eleve házasságból született gyermek. A házasságon kívül született gyermek jogegyenlőségének biztosítása igen hosszú folyamat eredménye volt, a XIX. századig alig találunk rájuk vonatkozó szabályozást. Ennek magyarázata, hogy a kánonjog szabályozta a származás törvényességét. A helyzet 1868-ban – amikor az állami bíróságok hatáskörébe került a származás törvényességéről való döntés – sem változott, mivel nem jelent meg rájuk nézve egy egységes szabályozás. Tovább érvényesültek a joggyakorlatba beszivárgott kánonjog szabályai, a szokásjog és a bírói alkotott jog, valamint elvétve született egy – két jogszabály, amely felületesen érintette a jogállásukat.

A jogi kategória hiánya napjainkban sem jelenti azt, hogy ne lennének házasságon kívül született gyermekek, azonban ezek a gyermekek már nem részesülnek, részesülhetnek olyan hátrányos megkülönböztetésben, mint például a XIX. században. Jogállásukat tekintve ugyanazok a szabályok vonatkoznak rájuk, mint a házasságban született társaikra

Felhasznált irodalom

- FÖLDI András – HAMZA Gábor: *A római jog története és intézményei*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996.
- HERCZEGH Mihály: *Családi és öröklési jog*. Budapest, 1874.
- Indokolás a magyar általános polgári törvénykönyv tervezetéhez. I. kötet*. Budapest, 1901.
- Indokolás a polgári törvénykönyv törvényjavaslatához. I. kötet*. Budapest, 1914.
- KERTÉSZ Antal: *A házasságon kívül született gyermek jogi helyzete, tekintettel a polgári törvénykönyv tervezetére*. Budapest, 1913.
- KOLOSVÁRY Bálint: *Az anya és a törvénytelen gyermek jogállása a polgári törvénykönyv tervezetében*. In: *Kritikai tanulmányok a polgári törvénykönyv tervezetéről*. Budapest, 1901.
- Lukács Tibor (szerk.): *A gyermekek jogai a Magyar Népköztársaságban*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1979.
- MÁRKUS Dezső: *A házasságon kívül született gyermek joga*. Budapest, 1898.
- NIZSALOVSKY Endre: *A család jogi rendjének alapjai*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963.
- OSVÁTH Imre: *Törvénytelen származású szülők gyermekeinek öröklési joga*. Jogtudományi Közlöny, 1877. évi 2. szám. 15-16. o.
- PAP Tibor: *A házasságon kívüli leszármazásra vonatkozó jogalkotás fejlődése*. In: *Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata*, Budapest, 1965.
- WENZEL Gusztáv: *A magyar és az erdélyi magánjog rendszere. 2. kötet*. Buda, 1864.

25 CSIKY Ottó: *A gyermek jogállása*. In: Lukács Tibor (szerk.): *A gyermekek jogai a Magyar Népköztársaságban*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1979. 60. o.